

8 maart 2021

Wat willen politieke partijen met de democratie? Analyse van de verkiezingsprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2021

Door Thijs Vos (politicaloog en onderzoeker verbonden aan Meer Democratie)

Maandag 15 maart tot en met woensdag 17 maart 2021 zijn er Tweede Kamerverkiezingen in Nederland. Deze verkiezingen bepalen niet enkel het politieke beleid van de komende vier jaar, maar ook hoe de Nederlandse democratie zich in de komende jaren zal ontwikkelen. Zo zal de volgende Tweede Kamer een besluit vellen over de grondwetswijziging over het bindend correctief referendum. Met het uit de grondwet schrappen van de kroonbenoeming van burgemeesters in 2018, ligt het pad naar de direct gekozen burgemeester eveneens open. Daarnaast hebben partijen stelling genomen over diverse andere vormen van democratische vernieuwing, uiteenlopend van het kiesstelsel tot burgerjury's en burgerbegrotingen.

Meer Democratie heeft een analyse gemaakt van de standpunten van politieke partijen over diverse vormen van democratische vernieuwing. Naast de partijen die reeds in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn, worden in dit rapport ook partijen behandeld die redelijkerwijs¹ een kans op een zetel maken: BIJ1, Code Oranje, JA21, Piratenpartij en VOLT.

Er is op de eerste plaats naar de volgende onderwerpen gekeken:

- **Directe democratie:** Wat is de positie van partijen over de grondwetswijziging bindend correctief referendum? En wat vinden zij van andere referendumvormen als het volksinitiatief, het verplicht referendum en het raadplegend referendum?
- **Direct gekozen bestuurders:** Gekozen premier, gekozen commissaris van de koning, gekozen burgemeester.
- **Kiesstelsel:** Wat zijn de voorstellen van partijen met betrekking tot het kiesstelsel?
- **Parlementair stelsel**
- **Stemrecht,** in het bijzonder hoe partijen denken over een verlaging van de stemgerechtigde leeftijd naar 16 jaar.

---

¹ Dat wordt gemeten door a) in bij ten minste één landelijk peilingbureau op een zetel (te) hebben gestaan in de periode december 2020-februari 2021 of b) bij de vorige verkiezingen de helft van de kiesdeler te hebben behaald.

- **Burgerparticipatie (landelijk):** Zijn partijen voorstander van het inzetten van gelote burgerjury's of burgerberaden? Willen partijen burgers aan de voorkant betrekken met e-tools?
- **Monarchie**
- **Democratisering van de Europese Unie**
- **Lokale Democratie:** Naast het lokaal referendum en de direct gekozen burgemeester, gaat het daarbij vooral om buurtrechten (right to challenge, right to bid, right to plan), de burgerbegroting en het democratische tekort bij gemeentelijke regelingen.

Daarnaast wordt ook stil gestaan bij de unieke punten van elke partij.

Let op: Meer Democratie geeft hiermee geen stemadvies. Meer Democratie is onafhankelijk van politieke partijen. Het oordeel laten we graag aan elke individuele kiezer.

Inhoud

VVD	6
PVV	6
CDA.....	6
D66.....	7
GroenLinks	8
SP.....	9
PvdA.....	9
ChristenUnie	10
Partij voor de Dieren.....	10
50plus.....	11
SGP	11
DENK	12
Forum voor Democratie.....	12
BIJ1.....	12
Code Oranje	13
JA21.....	14
Piratenpartij.....	14
VOLT.....	15

OVERZICHT VAN PARTIJSTANDPUNTEN

	Directe Democratie			Verkiezingen		Burgerparticipatie			Overig	
	Correctief bindend referendum	Invoering Volksinitiatief	Verplichte referenda over bepaalde onderwerpen	Direct gekozen bestuurders	Vergroten invloed Voorkeurstemmen	Burgerjury's / Burgerberaden	Burgerbegroting	Buurtrechten	Stemrecht naar 16 jaar	Versterken Medezeggenschap
VVD										
PVV										
CDA										
D66										
GL										
SP										
PvdA										
CU										
SGP										
PvdD										
50+										
DENK										
FvD										
BIJ1										
Code Oranje										
JA21										
Piratenpartij										
VOLT										

GROEN: Partij is voor

ROOD: Partij is tegen

WIT: Geen standpunt bekend

VVD

De VVD staat grotendeels voor behoud van het huidige bestuurlijke stelsel. De VVD is tegenstander van referenda en direct gekozen bestuurders. Wel is de VVD voorstander van het betrekken van belanghebbenden bij het opstellen van beleid en wil zij het Right to Challenge invoeren: burgers krijgen het recht om overheidstaken over te nemen.

Op het vlak van de Eerste Kamer, wil de VVD enerzijds de termijn uitbreiden tot zes jaar en anderzijds dat driejaarlijks de helft van de Eerste Kamerleden wordt gekozen. Daarnaast dient de Eerste Kamer een terugzendrecht te krijgen en vindt de tweede lezing van een grondwetswijziging voortaan plaats in de verenigde vergadering van Eerste en Tweede Kamer in plaats van apart.

In de rechtspraak - met uitzondering van het strafrecht - wordt lekenrechtspraak geïntroduceerd, al laat het verkiezingsprogramma volledig open hoe

Lokaal wil de VVD ook tussentijdse verkiezingen toestaan indien er sprake is van een onwerkbaar politieke situatie. Gemeentelijke herindelingen moeten alleen nog op vrijwillige basis plaatsvinden.

PVV

De PVV wil de macht teruggeven aan de Nederlanders. Daarom pleit zij in haar verkiezingsprogramma voor de direct gekozen burgemeester en een laagdrempelig bindend correctief referendum.

Hoewel niet opgenomen in haar verkiezingsprogramma, is de PVV vanouds eveneens voorstander van volksinitiatieven, de directe verkiezing van meer publieke functionarissen (premier, commissarissen van de koning, rechters en politiechefs) en afschaffing van de Eerste Kamer.

De PVV wil dat Nederland de Europese Unie verlaat.

Een uniek element in het verkiezingsprogramma van de PVV is dat zij de verplichting wil invoeren dat de drie grootste partijen met elkaar onderhandelen over een kabinet.

CDA

Net als de VVD, wil het CDA het huidige bestuurlijke stelsel grotendeels handhaven. Zij is principieel tegenstander van het referendum en gekozen bestuurders. Voor de burgemeester en commissaris van de koning dient de kroonbenoeming te blijven gehandhaafd. Wel wil het CDA het kiesstelsel hervormen: Tweede Kamerleden dienen voortaan via regionale kieskringen gekozen te worden.

Verder wil het CDA experimenteren met gelote burgerberaden. De partij neemt geen landelijk standpunt in over burgerbegrotingen; dit dient aan gemeentes overgelaten te worden. Het CDA is tegen verlaging van de stemgerechtigde leeftijd.

Het CDA spreekt zich uit voor strengere, wettelijke eisen aan het democratisch gehalte en de financiering van politieke partijen. In lijn met de opstelling van het Europees Hof in Straatsburg wil zij “antidemocratische” partijen kunnen verbieden. Wat antidemocratisch precies betekent zegt zij hier niet.

Het CDA staat positief ten opzichte van het bevorderen van maatschappelijke democratie. In alle gemeentes dient het right to challenge te worden ingevoerd (met recht op bijbehorend budget) en bij organisaties met een maatschappelijke belang dient een transitie naar verenigingen bevorderd te worden. Aansluitend wil het CDA de Maatschappelijke Onderneming als rechtsvorm invoeren, die dan voorrang krijgt bij aanbestedingen.

De partij wil dat er een speciaal Constitutioneel Hof komt dat wetten aan de grondwet kan toetsen (“geconcentreerde toetsing”). De sociale grondrechten moeten hiervan uitgesloten zijn.

D66

D66 pleit voor meer invloed van burgers op de politiek en de samenleving en doet daarvoor een groot aantal voorstellen in haar verkiezingsprogramma. Zo wil zij dat op alle bestuursniveaus het bindend correctief referendum en de directe verkiezing van bestuurders (premier, CvdK, burgemeester) wordt ingevoerd. Daarnaast pleit zij voor digitale participatie aan de voorkant door brede consultatie, het peilen van meningen op specifieke punten en de invoering van het recht op amendement, waarmee burgers een wijzigingsvoorstel op een wet kunnen indienen.

D66 wil het door de Staatscommissie Parlementair Stelsel voorgestelde kiesstelsel overnemen, waarmee de invloed van voorkeurstemmen zwaarder zal wegen. Het stemrecht moet verlaagd worden naar 16 jaar.

D66 wil dat rechters de bevoegdheid krijgen om wetten aan de grondwet te toetsen. Zodra dat geregeld is, kan de Eerste Kamer worden afgeschaft. Tot die tijd wil D66 de Eerste Kamer op afstand plaatsen door driejaarlijks de helft van de Eerste Kamerleden te laten door de provinciale staten. Ook krijgt de Eerste Kamer het recht om wetten met commentaar terug te sturen aan de Tweede Kamer (terugzendrecht). De tweede lezing van de grondwetswijziging vindt voortaan in de verenigde vergadering van de Eerste en Tweede Kamer plaats.

Daarnaast dienen in navolging van de VS en EU hoorzittingen worden gehouden alvorens ministers en directeuren van bestuursorganen worden benoemd.

D66 is voorstander van een ceremonieel koningschap.

Lokaal wil D66 – naast de direct gekozen burgemeester en (bindende) referenda – dat beperkende regels voor democratische experimenten worden weggenomen en dat buurtrechten als het right to challenge, right to bid en right to cooperate worden ingevoerd. De geborgde zetels in het waterschap dienen te worden afgeschaft.

D66 heeft ook oog voor het democratisch tekort op Europees en koninkrijksniveau. Voor wat betreft de Europese Unie, dient de Europese President direct te worden gekozen, moeten er Europese kieslijsten komen (ter bevordering van pan-Europese partijen) en wordt het Europees Parlement een volwaardig parlement met volledige wetgevende bevoegdheden en het recht om individuele Eurocommissarissen ter verantwoording te roepen.

Op het vlak van het Koninkrijk, wil D66 dat Aruba, Curaçao en Sint Maarten stemrecht krijgen voor de Eerste Kamerverkiezingen en dat bij stemmingen over rijkswetgeving delegaties van deze landen deelnemen aan de stemmingen in de Tweede Kamer.

Ten slotte wil D66 ook de medezeggenschap in het onderwijs, pensioenfondsen en woningcorporaties vergroten door het versterken van medezeggenschapsraden en door de invoering van de horizontale verantwoordingsplicht: besturen leggen niet alleen verantwoording af aan raden van toezicht en de inspectie, maar ook aan de gebruikers van een dienst.

GroenLinks

GroenLinks was traditioneel een voorstander van referenda, maar nadat het ledencongres zich in januari 2021 tegen de partijtop in met een minieme meerderheid tegen het referendum uitsprak is dit uit het verkiezingsprogramma verdwenen. Indien er toch een referendum komt, dan dient dit zoals door de staatscommissie-Remkes geadviseerd ingericht te worden: bindend en met een uitkomstdrempel van 33,3%.

In plaats daarvan wil zij zich inzetten voor gelote burgerberaden, de invoering van de burgerbegroting en het wettelijk verankeren van buurtrechten (o.a. het right to challenge). GroenLinks is geen voorstander van direct gekozen bestuurders. De gemeenteraad moet de burgemeester kiezen.

GroenLinks wil het huidige kiesstelsel handhaven; de partij is in het bijzonder tegenstander van het invoeren van een districtenstelsel. De stemgerechtigde leeftijd dient verlaagd te worden naar 16 jaar.

Verder is GroenLinks voorstander van afschaffing van de monarchie en – zodra constitutionele toetsing is ingevoerd – de Eerste Kamer.

Ten slotte wil GroenLinks de medezeggenschap en inspraak in (semi)publieke organisaties en bedrijven vergroten, onder andere door medezeggenschaps- en ondernemingsraden instemmingsrecht op de begroting te geven. In de zorg en het onderwijs wordt de helft van de raden van toezicht gekozen door professionals en wordt in iedere zorginstelling een adviesraad van zorgmedewerkers ingesteld.

SP

De SP wil gewone mensen meer inspraak op de politiek geven, in het bijzonder door de invoering van het bindend correctief referendum op lokaal, provinciaal en landelijk niveau. Tevens is zij voorstander van het volksinitiatief en een verplicht referendum over handelsverdragen en verdragen die raken aan onze nationale soevereiniteit. Verder wil de SP invoering van een republiek met een gekozen staatshoofd (en tot die tijd moet het koningschap zuiver ceremonieel worden). In andere gevallen is de SP geen voorstander van direct gekozen bestuurders.

Voor wat betreft de Europese Unie, streeft de SP een grondige hervorming na. Er dient een nieuw Europees verdrag te komen waarin landen hun zelfstandigheid behouden en burgers meer inspraak krijgen. De Europese Commissie wordt een puur uitvoeringsorgaan en de directe verkiezingen van het Europees Parlement worden afgeschaft; in plaats daarvan wordt zij een assemblee van nationale parlementsleden. Dit nieuwe verdrag dient in een referendum te worden voorgelegd.

De SP pleit traditiegetrouw ook voor democratisering van de economie. In bedrijven met 100+ werknemers krijgt de ondernemingsraad instemmingsrecht over grote investeringen, beloningen, fusies en verkoop. Tevens wordt voortaan de helft van raden van commissarissen gekozen door werknemers en worden woningcorporaties omgevormd tot verenigingen zonder winstoogmerk.

PvdA

De PvdA wil de inspraak van burgers vergroten door de invoering van het bindend correctief referendum en door voorkeurstemmen zwaarder te laten wegen bij verkiezingen. Tegelijkertijd is de PvdA tegenstander van direct gekozen bestuurders. De burgemeesteren de commissaris van de koning moeten gekozen worden door resp. de gemeenteraad en provinciale staten. Het stemrecht moet naar 16 jaar worden verlaagd.

Voor wat betreft het parlementair stelsel, wil de PvdA dat invoering van het terugzendrecht voor de Eerste Kamer wordt onderzocht en dat grondwetswijzigingen voortaan in tweede lezing door de verenigde vergadering van de Eerste en Tweede Kamer worden behandeld.

Op lokaal niveau wil de PvdA dat burgerinitiatieven, in het bijzonder op wijk- en buurtniveau, worden bevorderd en dat de geborgde zetels in de waterschappen worden afgeschaft.

Ten slotte wil de PvdA de medezeggenschap in het onderwijs, woningcorporaties en bedrijven vergroten. Zo krijgen ondernemingsraden instemmingsrecht bij belangrijke besluiten en wordt de inspraak van huurders, studenten en docenten in respectievelijk woningcorporaties en het hoger onderwijs vergroot.

ChristenUnie

De ChristenUnie wil het huidige bestuurlijke stelsel – zeker op landelijk niveau – grotendeels ongewijzigd laten. De monarchie, het parlementair stelsel, het kiesstelsel² en de benoeming van de burgemeester dienen ongewijzigd te blijven. Wel is de ChristenUnie voorstander van de invoering van het bindend correctief referendum onder de voorwaarde van een zeer hoge uitkomstdrempel.³

De ChristenUnie doet meer voorstellen op het vlak van de lokale democratie: Zo dient een breed en wettelijk geborgd right to challenge te worden gehandhaafd en dient er meer democratische controle te komen in veiligheids-, metropool- en RES-regio's.

De partij wil een nieuwe rechtsvorm introduceren voor maatschappelijke ondernemingen (de BVm: Besloten Vennootschap maatschappelijk).

Op het vlak van de Europese Unie, dient de machtspositie van nationale regeringsleiders en nationale parlementen te worden vergroot. Het uitgangspunt moet zijn dat de EU een samenwerkingsverband van soevereine staten is. De ChristenUnie zegt af te willen van de situatie waarin zowel het Europarlement als de nationale parlementen het nakijken hebben (hierbij doelt ze met name op de besluitvorming in de Raad van regeringsleiders over verdragen) maar ze zegt niet duidelijk hoe. Bij wijzigingen van het Europese basisverdrag (het "Verdrag betreffende de Europese Unie") is een tweederderde meerderheid in het Nederlandse parlement vereist.

Partij voor de Dieren

De Partij voor de Dieren wil burgerinspraak vergroten door de invoering van een bindend correctief referendum (bij ingrijpende besluiten); totdat de grondwetswijziging het haalt dient het raadgevend referendum heringevoerd te worden. Over grote handelsverdragen dient altijd een referendum te worden gehouden. Verder wil de PvdD burgerpanels van gelote burgers introduceren die met aanbevelingen komen, en het indienen van burgerinitiatieven vereenvoudigen (zonder te specificeren hoe).

Het stemrecht dient te worden verlaagd naar 16 jaar en er dient een ceremonieel koningschap te komen.

Op lokaal niveau dienen burgers zeggenschap te krijgen over de directe leefomgeving, dienen buurtverenigingen te worden betrokken bij beleidsvorming en het right to bid worden geïntroduceerd. In de waterschappen worden de geborgde zetels afgeschaft en binnen regionale samenwerkingsverbanden dienen volksvertegenwoordigers het budget- en amendementrecht te krijgen.

---

² Afgezien van dat zij de verdeling van restzetels wil wijzigen: grootste overschotten i.p.v. grootste gemiddelden.

³ De uitslag van een referendum dient pas rechtsgeldig te zijn als het aantal tegenstanders tenmiste de helft van het aantal kiesgerechtigden bij de Tweede Kamerverkiezingen vormt. Dat komt in de praktijk neer op een uitkomstdrempel van circa 40%.

De besluitvorming in de Europese Unie moet democratischer worden. Het Europese Parlement moet het recht krijgen om wetten te maken en moet meer mogelijkheden krijgen om de Europese Commissie te controleren.

Ook wordt er parlementaire controle op de Europese Centrale Bank (ECB) ingevoerd. Er gaan geen nieuwe bevoegdheden naar de EU.

Ten slotte pleit de PvdD ook voor meer medezeggenschap en inspraak buiten de politiek. In het onderwijs dienen medezeggenschapsraden te worden versterkt en krijgen leerlingen inspraak bij het vaststellen van het curriculum. Universiteiten en hogescholen worden gedemocratiseerd door direct gekozen universiteitsbestuurders en sterkere medezeggenschapsraden. Werknemers krijgen via de ondernemingsraden instemmingsrecht op fusies, het opkopen van eigen aandelen, overnames, reorganisaties en de verdeling van de winst. Pensioenfondsen worden eveneens gedemocratiseerd.

50plus

Vergeleken met de andere partijen is het verkiezingsprogramma van 50plus erg summier als het gaat om democratische vernieuwing.

50plus is voorstander van bindende referenda bij “zwaarwegende voorstellen”; zij specificeert niet nader om wat voor soort referenda het gaat. De partij spreekt zich ook uit voor de invoering van de gekozen burgemeester maar specificeert niet wie hem/haar moet kiezen (de gemeenteraad of de bevolking). Daarnaast is zij voorstander van een kiesdrempel van 3% bij Tweede Kamerverkiezingen.

SGP

De SGP wil eveneens het bestuurlijk stelsel grotendeels ongewijzigd laten of eerdere hervormingen zelfs terugdraaien. De SGP is principieel tegen referenda en gekozen bestuurders; de rol van de monarchie dient uitgebreid te worden: Willem-Alexander krijgt zeggenschap tijdens de regeringsformatie.

De SGP stelt een aantal kleinere technische wijzigingen van het kiesstelsel voor, dat verder nadrukkelijk ongewijzigd dient te worden: invoering van een lijststem op politieke partijen, het herinvoeren van lijstverbindingen en het hanteren van de methode ‘grootste overschotten bij de verdeling van restzetels’.

Tegelijkertijd pleit de SGP wel voor een meer open bestuurscultuur (beknoptere regeerakkoorden, overwegen minderheidskabinetten) en wil zij burgerfora inzetten op landelijk niveau. Lokaal dienen burgerinitiatieven te worden ondersteund.

Voor wat betreft de Europese Unie, dient deze meer gestoeld te worden op intergouvernementele afspraken in plaats van supranationale regels. De politieke leiding wordt verlegd naar de Raad van Ministers en het Europees Parlement verliest haar wetgevende taken en wordt een louter controlerend orgaan.

In het algemeen wil de SGP wil zwaardere eisen voor de goedkeuring van verdragen, vooral wanneer die nationale soevereiniteit overdragen aan het internationale niveau.

DENK

DENK is voorstander van de direct gekozen burgemeester, maar doet verder geen concrete voorstellen die de directe invloed van burgers vergroten. In het verleden heeft zij zich wisselend geuit en gestemd over het referendum, maar zij is in ieder geval geen voorstander van een bindend referendum.

De partij spreekt zich uit voor de instelling van een Constitutioneel Hof dat wetten kan toetsen aan de grondwet.

Verder is DENK een voorstander van de Europese Unie maar wil zij dat de Europese bureaucratie wordt ingeperkt en de EU wordt gedemocratiseerd. Ze licht dit laatste niet toe maar vat haar inzet nogal raadselachtige samen als “meer EU, minder Brussel”. Domeinen van nationaal belang moeten nationaal blijven indien Europese regelgeving de belangen van Nederland onvoldoende dient. Het Europees Parlement moet meer bevoegdheden krijgen. Ook de VN en de NAVO moeten worden gedemocratiseerd (waarbij onduidelijk blijft hoe).

Forum voor Democratie

Forum voor Democratie is een warm pleitbezorger van directe democratie “naar Zwitsers model”: niet alleen het bindend correctief referendum, maar ook het volksinitiatief en een verplicht referendum bij gemeentelijke herindelingen en multilaterale verdragen dienen te worden ingevoerd.

Ook spreekt FVD zich uit voor de gekozen burgemeester, waarbij onduidelijk is of die gekozen moet worden door de gemeenteraad of de bevolking. Er moet een einde komen aan partijpolitieke benoemingen in het openbaar bestuur.

Volgens de partij is nationale soevereiniteit het uitgangspunt van de democratie en is deze aangetast door het lidmaatschap van supranationale organisaties. FVD wil Nederland daarom terugtrekken uit de EU (na een bindend referendum), het Internationaal Strafhof en het Europees Hof van de Rechten van de Mens. Zolang Nederland nog in de EU zit mogen er geen verdere stappen richting een federale Europese staat worden gezet. Internationale verdragen moeten niet langer automatisch prevaleren boven nationale wetten.

Verder bepleit de partij ook de democratisering van (publieke) goededoelenlotterijen. Deelnemers dienen de bestemming van afdrachten te kunnen bepalen.

BIJ1

BIJ1 verklaart zich voorstander van lokale vormen van directe democratie, maar noemt als enige concrete maatregel noemt ze de instelling van wijkraden. De partij is tegen referenda

en gekozen bestuurders. Verder wil zij het burgerinitiatief uitbreiden door het (gelote?) burgerforum een standaard onderdeel van een succesvol burgerinitiatief te maken.

De partij pleit voor afschaffing van de monarchie; deze dient te vervangen worden een republiek met een president.

Het stemrecht dient te worden verlaagd naar 16 jaar; vluchtelingen en migranten dienen sneller het stemrecht te krijgen.

Op Europees niveau dient een radicale democratisering plaats te vinden, maar zij doet hier afgezien van het stimuleren van het Europese burgerinitiatief en petitierecht geen nadere concrete voorstellen voor.

BIJ1 is wel een warm pleitbezorger voor medezeggenschap en democratie buiten de politiek. In de private sector dient *Workplace Democracy* te worden ingevoerd: alle organen binnen bedrijven worden direct gekozen en zijn afzetbaar en werknemers krijgen (directe) zeggenschap over werkomstandigheden, investeringen en het algemene bedrijfsbeleid. Pensioengerechtigden krijgen zeggenschap binnen pensioenfondsen en huurders op het verbeteren van woningen.

Code Oranje

Code Oranje is een warm pleitbezorger voor zeggenschap van inwoners, vernieuwing van de democratie en ombudspolitiek. Zij wil per direct het bindend correctief referendum invoeren en is daarnaast ook voorstander van andere referendumvormen, zoals het volksinitiatief en verplichte bindende referenda over soevereiniteitsoverdracht. Verder dienen er in ieder geval bindende referenda over migratie(quota), Europees beleid en de EU-begroting te komen. Totdat een grondwetswijziging bindende referenda mogelijk maakt, is de partij voorstander van herinvoering c.q. inzet van raadgevende referenda.

Code Oranje is tegenstander van opkomst- en uitkomstdrempels bij referenda; dat is een politiek construct dat beoogt om de macht toch bij de politiek te houden.

De partij is verder voorstander van de direct gekozen bestuurders (burgemeesters, commissarissen van de koning, premier), de burgerbegroting en gelote burgertoppen. Voor ieder ministerie dient er een burgerjury te komen.

Voor wat betreft het parlementair en kiesstelsel, is Code Oranje voorstander van afschaffing van de Eerste Kamer en voorkeursdrempel en van andere voorschriften rondom de vorming van een kieslijst. Die voorschriften zijn nu teveel gericht op partijvorming en beperkend voor niet-partijgebonden bewegingen en personen.

Code Oranje is voorstander van het verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd naar 16 jaar.

Verder wil de partij maatschappelijke democratie vergroten door de invoering van buurtrechten (right to challenge, right to bid, right to cooperate, right to plan) en het vergroten van medezeggenschap in organisaties.

Naast institutionele wijzigingen wil Code Oranje ook uitdrukkelijk van onderop en samen met inwoners politiek bedrijven. Naast straatgesprekken zet zij onder andere een digitale applicatie (DoeMee) voor in.

JA21

JA21 wil de volkssoevereiniteit aan de basis verstevigen. De partij is voorstander van de invoering van het referendum op landelijk, provinciaal en lokaal niveau, waarbij de precieze opzet nader vorm dient te krijgen. Er dient in ieder geval een referendum te komen over de toekomst van de Euro.

De partij spreekt zich ook uit voor een gekozen burgemeester (waarbij het niet duidelijk is of die door de burgers of door de gemeenteraad moet worden gekozen) gekoppeld aan een herziening van de inrichting van het gemeentebestuur.

JA21 wil dat de praktijk van partijpolitieke benoemingen in het openbaar bestuur die zij ziet, wordt teruggedrongen.

Er moet een einde komen aan de schaalvergroting in het openbaar bestuur omdat die tot meer bureaucratie en hogere kosten leidt. Gemeenten moeten niet langer gedwongen worden tot herindeling en moeten meer vrijheid hebben om hun eigen keuzes te maken.

De trias politica is uit balans geraakt doordat de rechterlijke macht te politiek is geworden en teveel op de stoel van parlement en regering is gaan zitten. De partij heeft hiervoor nog geen pasklare oplossing maar hier moet wel iets aan gedaan worden. Ook stelt ze vraagtekens bij het feit dat rechters uiteindelijk door de regering worden benoemd (ook al volgt die in de praktijk vrijwel altijd de aanbeveling vanuit de rechterlijke organisatie). Er mag geen situatie ontstaan dat de politieke kleur van rechters gaat meespelen.

De EU moet geen federale staat worden met een eigen regering, eigen belastingen of een eigen leger. JA21 wil de Europese Unie omvormen in een slankere, flexibele vorm van samenwerking die zich grotendeels beperkt tot economische samenwerking en die de soevereiniteit van de lidstaten respecteert.

Piratenpartij

De Piratenpartij streeft een radicale verschuiving van macht naar burgers en volksvertegenwoordigers na. Democratie moet weer gaan om meedoen en meebeslissen. Dat betekent onder andere een laagdrempelig correctief bindend referendum, met een beeldvormend proces vooraf en zonder opkomstdrempel, een bindend volksinitiatief en direct gekozen bestuurders op alle bestuurlijke niveau's, te beginnen met de burgemeester en het afschaffen van geborgde zetels in waterschappen.

Verder dient de invloed van burgers vergroot te worden door de invoering van nieuwe democratievormen waarin overleg en uitwisseling van argumenten centraal staan,

waaronder E-democracy, participatief begroten en gelote burgerraden. De Piratenpartij wil ook buurtrechten invoeren, zoals het right to challenge, right to bid en right to plan.

Voor wat betreft het parlementair stelsel, wil de Piratenpartij de positie van de Tweede Kamer ten opzichte van de regering versterken en het aantal zetels uitbreiden van 150 naar 300. Bij verkiezingen dient geen kiesdrempel meer te gelden en dient de lijstverbindingen heringevoerd te worden. Er dient een ceremonieel koningschap te komen. De Eerste Kamer blijft in de huidige vorm bestaan.

De Piratenpartij is voorstander van het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd naar 16 jaar.

Op Europees niveau wil de Piratenpartij dat het Europees Parlement volledige wetgevende bevoegdheden verkrijgt en dat er Pan-Europese referenda, volksinitiatieven en een E-participatietool worden ingevoerd. Daarnaast dient het Europese burgerinitiatief laagdrempeliger te worden.

Ten slotte is de Piratenpartij voorstander van het vergroten van de medezeggenschap in semi-publieke organisaties en de private sector.

VOLT

VOLT wil burgers meer bij het bestuur betrekken door burgerparticipatie en (lokaal) gekozen bestuurders. In ieder geval de burgemeester dient direct gekozen te worden en dat dient ook voor wethouders te worden onderzocht. Daarnaast wil de partij burgerfora en de burgerbegroting invoeren. VOLT is tegen de invoering van referenda.

VOLT zet zich eveneens nadrukkelijk in voor de democratisering van de Europese Unie. Het Europees Parlement dient het recht op initiatief te krijgen en om de voorzitter van de Europese Commissie te benoemen. Verder dienen er voor de Europese Parlementsverkiezingen Europa-breed en niet per land afzonderlijk gestemd te worden.